

Інститут археології НАН України
Центрально - Донецька археологічна експедиція

Донбаський гірничо-металургійний інститут
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

Воронізький державний університет
Кафедра археології

ДОБА БРОНЗИ ДОНО-ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

**(матеріали 5-го Українсько-Російського польового
археологічного семінару)**

с. Капітанове, Луганської області,
26 липня 1999 р.

Институт археологии НАН Украины
Центрально - Донецкая археологическая экспедиция
Воронежский государственный университет
Кафедра археологии и истории древнего мира

ЭПОХА БРОНЗЫ ДОНО - ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА

(материалы 4-го Украинско - Российского полевого
археологического семинара)

с. Капитаново, Луганской области,
13 - 14 июля 1998 г.

Киев - Воронеж
1998

5. Беручи до уваги складність перекладу подібних текстів, а також той факт, що прадавній санскрит повинен відрізнятись від санскриту відомого сучасній науці, ми пропонуємо що переклад релігійної формули на горщику може бути дещо іншим. Але загальна тотожність цих двох знакових систем, на наш погляд, майже не викликає сумніву.

Література

1. Шилов Ю. Прародина ариев. История, обряды и мифы.- К.: Синто, 1995.
2. Елизаренкова Т. Я. Ригведа. Мандалы I-IV.- М.: Наука, 1989.
3. Пустовалов С. Ж. К вопросу о наличии знаковой системы у населения катакомбной общности Северного Причерноморья // Северо-Восточное Причерноморье в системе Евразийских древностей (энеолит-бронзовый век). Материалы междунаrodn. конф. Ч.1.- Донецк, 1996.
4. Отрошенко В. В. Элементы изобразительности в искусстве срубной культуры // СА, 1974, № 4.
5. Отрошенко В. В. Идеологические воззрения племен эпохи бронзы на территории Украины (по материалам срубной культуры) // Обряды и верования древнего населения Украины.- К.: Наук. думка, 1990.
6. Формозов А. А. Сосуды срубной культуры с загадочными знаками // ВДИ, 1953, №1.
7. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы.- К.: Наук. думка, 1982.
8. Кузьмина Е. Е. Происхождение индоиранцев в свете новейших археологических данных // Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности.- М., 1981, С.105-106.
9. Грантовский Э. А. Ранняя история иранских племен Передней Азии.- М., 1970, С.355-359.
10. Татаринов С. И. Новые сосуды эпохи бронзы со знаками (Донбасс) // СА, 1981, № 4.

Р. О. Литвиненко (Донецьк, Україна)

ПРО "ЗРУБИ" КУЛЬТУРИ БАГАТОВАЛИКОВОЇ КЕРАМІКИ

Однією з типових поховальних споруд КБК вважається дерев'яна конструкція у вигляді рами, за якою усталилася технічно не зовсім коректна

назва "зруб" (Гриб, 1979; Писларий, 1995). Нагадаємо відомий парадокс, доведений І. О. Післарієм (1975), що в значній мірі поховання КБК з дерев'яними рамами були покладені в основу виділення зрубної культури В. О. Городцовим (1905; 1907), оскільки саме вони складали більшість комплексів з одномоментними спорудами в басейні Сіверського Дінця.

Різні аспекти досліджень рам-зрубів КБК знайшли відображення в працях І. О. Післарія (1979; 1983; 1991; 1995), І. Ф. Ковальової (1981; 1987; 1989; 1990), В. В. Отрощенко (1981; 1998), В. М. Ключенцева (1988) та інших авторів. Аналіз публікацій свідчить про те, що краще вивченим є технічний, конструктивний бік цих артефактів. Питання ж походження, поширення, хронології, обрядової інтерпретації зрубів КБК залишаються недостатньо висвітленими. Значною мірою це пов'язано з територіальною обмеженістю майже всіх попередніх робіт, присвячених пам'яткам лише окремих регіонів.

З метою розглянути проблему в масштабах всієї КБК нами були опрацьовані матеріали могильників, розкопаних на значній території степу і лісостепу від Пониззя Дунаю до Волги, серед яких виявлено 177 поховальних комплексів, що містили дерев'яні рами. Одразу помітно, що названі конструкції відомі майже на всьому ареалі культури, але питома вага їх по регіонах має суттєві розбіжності. Найбільша концентрація зрубів спостерігається в північній степовій - південній лісостеповій зонах Лівобережної України між Дніпром та Сіверським Дінцем (рис.1). Значно менше таких поховань в південно-степовій смузі Північного Приазов'я. Поодинокі комплекси зустрінуті в Правобережному Подніпров'ї та Дністровсько-Прутському межиріччі. На весь Доно-Волзький регіон нам відоме лише одне поховання в типовій рамі з дошок (Баранівський І 10/5 - в верхній течії Ловлі), яке, до того ж, зараз є самою віддаленою в північно-східному напрямку пам'яткою КБК (Сергацков, 1992; Шарафутдинова Є., 1986). Зовсім відсутні поховання зі зрубами в лівобережному Нижньому Подонні, Східному Приазов'ї - Прикубанні, Степовому Криму, Середньому Подніпров'ї.

Хоча наведена карта і відображує певні тенденції, вони в деякій мірі викривлені нерівномірністю археологічної дослідженості регіонів. Зокрема це стосується право- та лівобережного українського лісостепу і донецько-донського північностепового межиріччя, де вірогідно очікувати рамні поховальні конструкції. Наочний приклад такої невідповідності можна побачити в Лівобережному Подніпров'ї, де на північ від Оріль-Самарського межиріччя, густо насиченого зрубами КБК, що відкриті завдяки масштабним розкопкам експедицій Дніпропетровського і, менше, Харківського університетів, іде майже пуста територія, оскільки в Поворсклі, Попсьоллі та Орільсько-Ворскльсько-Донецькому межиріччі масових досліджень курганів не проводилось. На присутність же цих конструкцій в Лівобережному Лісостепу вказують окремі комплекси (Михайлики пп. 1, 4, 5, 6; Карпусі 1/2, 3, 4, 5; Мале Ладжине 2/3, відомі з поодиноких розкопок на Полтавщині (Луговая, Шилов, 1990; Луговая, 1977; Супруненко, Золотницький, Кулатова, 1996).

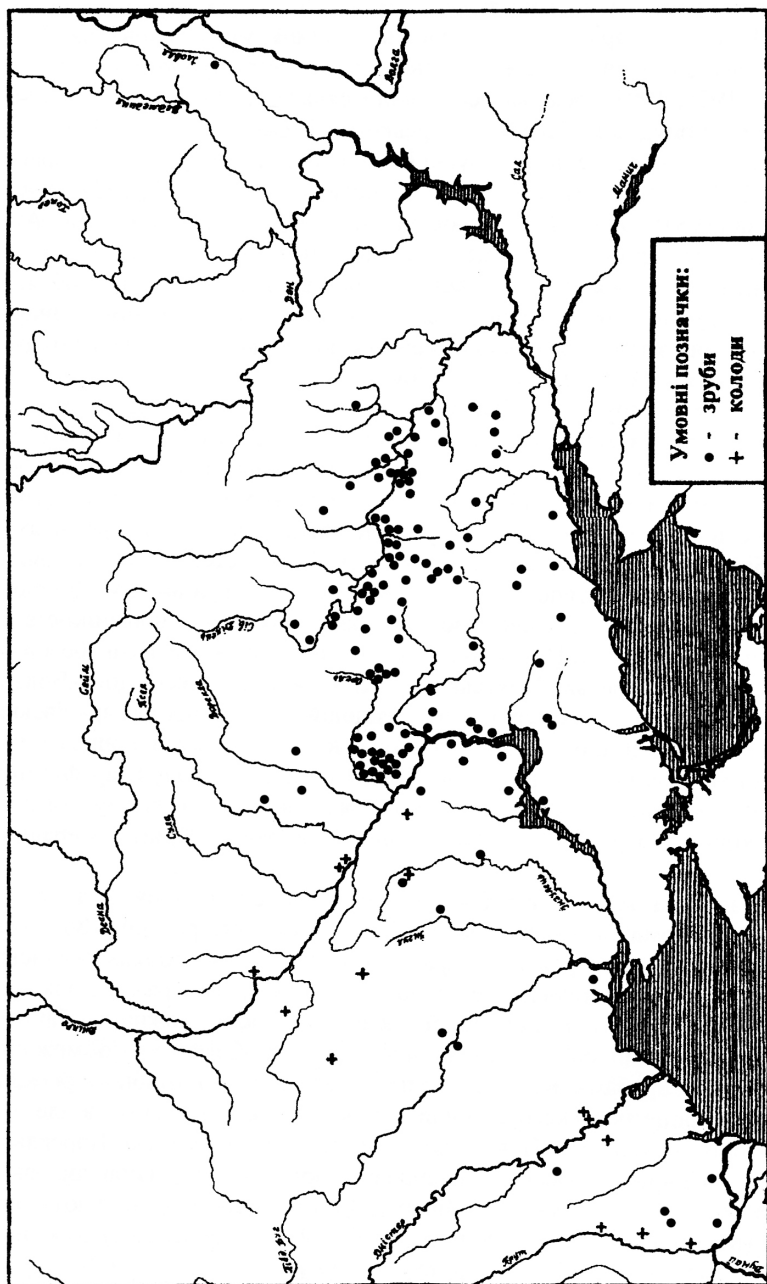

Рис.1. Ареал дерев'яних поховальних конструкцій КБК

Стосовно відсутності зрубів в Середньому Подніпрв'ї і Правобережному Лісостепу, можливо висловити припущення, що в цьому регіоні вони мали "еквівалентну" заміну - дерев'яні колоди, відомі зараз не менш як в десяти комплексах (рис.1). А втім колоди знайдені і в Дністровсько-Прутському басейні (9 поховань), де, крім них, зустрічаються рами-зруби (Савва, 1992; Агульников, Бабулич, Курчатов, 1997). Варто уваги, що в Північно-Західному Причорномор'ї колоди територіально тяжіють до північно-степових (лісостепових) районів.

Особисто виділимо незначну групу поховань КБК з басейну Південного Бугу та Інгулу, де дерев'яна або глинобитна (на дерев'яному прутяному каркасі) рама встановлена в підбой-катакомбу: Станиславчик 1/7, Ново-Савицьке 3/3 (Клюшинцев, 1988; Белозер, Довженко, 1991).

Хронологія побутування зрубних конструкцій КБК не має жорстких рамок, хоча деякі тенденції помітити можливо. Спостереження в різних регіонах, зокрема на Сіверськодонецчині, в Лівобережному дніпровському передстепу, Північно-Західному Причорномор'ї, свідчать про те, що зруби в цілому більш характерні для раннього періоду культури (Писларий, 1983; Ковалева, 1981, С.17; Савва, 1992, С. 144, 146). Разом з тим, вони зустрічаються в явно пізніх похованнях, що відзначаються східною орієнтацією, "адоративною" позою та жолобчастими двоотворовими пряжками. Показово, що останні зосереджені лише в степовій Правобережній Україні. Звернемо увагу на те, що для Донецчини, де знаходиться більшість пам'яток "класичної" КБК, за неодноразовими стратегафічними спостереженнями, вперше наведеними О. Р. Дубовською (1985), а в подальшому підтвердженими автором на додаткових джерелах, зруби з'являються не з самого початку, а десь наприкінці першого періоду. Найдавнішими на Донецчині є поховання в прямокутних ямах, які завжди (11 випадків) передують рамним конструкціям (зворотня стратиграфія невідома).

Стосовно інтерпретації дерев'яних рам (ящичних гробниць) в контексті поховального обряду носіїв КБК висловлено дві точки зору. Відповідно з першою, зруб імітує так званий "будиночок мертвих" і схожість його з житлом мовби-то підкреслюється не лише конструкцією стін і перекриття, а й дерев'яною або обмазаною глиною підлогою (Ковалева, 1981, С. 39-41; 1987, С. 21; 1989, С.53; 1990, С. 102; Березанская, 1982, С. 156). Другий підхід, що ґрунтується на синташтинських аналогіях, ототожнює дощчаті рами з кузовами колісниць, поруч з якими в могилі розташовували тяглових тварин у вигляді шкіри-опудала (Отрощенко, 1998, С. 115-116). Таке припущення здається нам досить логічним і знаходить підтвердження в деяких паралелях з попереднім (катакомбна культура) і наступним (зрубна) періодами (Литвиненко, 1997; Отрощенко, 1990; Самойленко, 1990; Смирнов, 1996; Чмыхов, 1989). Між іншим, уявлення про рами як імітацію саме бойових колісниць (Отрощенко, 1998), а не транспортного засобу взагалі (віз), не узгоджується з тим, що супроводжуючою твариною при них часто виступає не кінь, а бик (корова). До

того ж серед похованих в зрубках є не тільки дорослі чоловіки (воїни), а й жінки та діти.

Складним уявляється і питання (витоків) рамних конструкцій КБК. Для передуючих катакомбних культур вони не характерні. Відсутні зруби і в пам'ятках синхронних оточуючих культур, щоб можна було припустити запозичення. Пов'язувати ж їх з далекою Синташтою, на наш погляд, нема серйозних підстав, враховуючи як хронологічні міркування, так і відсутність аналогічних конструкцій в волзьких (потаповських) та донських (доно-волзьких абашевських) пам'ятках, що територіально відокремлювали КБК від Синташти і тим самим знаходилися на шляху можливого культурного імпульсу останньої. І. Ф. Ковальова теж вважає пошуки витоків традиції спорудження дерев'яних гробниць КБК на сході безрезультатними. На її думку, ящичні конструкції з'явилися в середовищі ямної культури, удосконалилися в процесі контактів з населенням культур шнурової кераміки, а потім відродилися в КБК (Ковалева, 1987, С. 23). Ускладнюючись простежити роль "шнуровиків" в цьому процесі, погодимось з припущенням про вплив "ямників". Але в такому разі раціональним підґрунтям може бути ототожнення дерев'яної рами (а, можливо, й колоди) не з "будинком мертвих", а з транспортним засобом (візком, санями, човном). Наявність конструктивно і, можливо, знаково схожих споруд в похованнях ямної культури доводити не треба (Избицер, 1993; Новицкий, 1985; Тубольцев, 1995; та інші). Важливо й те, що ця традиція зберігається в катакомбних культурах, де відомі поховання як з возами, так і конструкціями у вигляді рам-настилів, що робить її майже безприрывною від ранньої до пізньої бронзи. Таким чином, рами-зруби КБК можливо розглядати як своєрідне відродження (в новій якості) глибоких місцевих традицій, а можливо й як конвергентне явище. На користь останнього натякає та обставина, що основний ареал рамних споруд КБК не співпадає з регіонами розповсюдження возів та інших складних дерев'яних конструкцій ямної і катакомбної культур.

Народившись в осередку найдавнішої КБК (північний степ - лісостеп Лівобережної України), в процесі поширення культури рами-зруби почали розповсюджуватися на інші території (Ковалева, 1981, С. 41; Отрошенко, 1981, С.7; Писларий, 1995, С.202), хоча не повсюди були сприйняті. З КБК, очевидно, слід пов'язувати появу зрубів в похованнях покровського типу (ранньозрубних) Донеччини і сусідніх регіонів, де покровці увійшли в контакт з племенами КБК. Показово, що в Середньому Подонні, де КБК не було, зруби з'являються дещо пізніше, на розвиненому етапі зрубної культури (Матвеев, 1991).

Скоріш за все, в результаті впливу (накладення) КБК Лівобережної України на фінальнокатакомбний субстрат Правобережжя, в останньому регіоні з'явилися вищезгадані "багатоваликові" поховання з підбойно-рамними конструкціями. Дещо подібне можна побачити на східній периферії КБК, де серед пізньокатакомбних поховань Нижнього Поволжжя виділяється комплекс

(Усть-Курдюм, окремі кургани, п.4), що містив дерев'яну раму, встановлену в камеру катакомби (Лопатин, Якубовський, 1993, С. 156, 158, рис. 12; Малов, Филиппенко, 1995, С. 56, 58, рис. 5, В).

Продовження традиції КБК використання рамних конструкцій в поховальному обряді більшість дослідників бачить в "зрубках" зрубної культури (Писларий, 1976; Ковалева, 1981; 1997; Левакова, Пятіх, 1981; Чередниченко, 1986; Литвиненко, 1992; 1992а). Крім іншого, яке припущення ґрунтується на співпадінні, хоча і не повному, ареалів дерев'яних споруд в двох послідовних культурах.

С. Д. Лысенко (Київ, Україна)

К ВОПРОСУ ОБ ОРИЕНТАЦИИ СКЕЛЕТОВ В ПОГРЕБЕНИЯХ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ СРЕДНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Одним из важнейших критериев дифференциации погребений эпохи бронзы является ориентация головы скелета по сторонам света. При этом наиболее распространенной является дифференциация по 4-м (С, В, Ю, З), 8-ми (С, СВ, В, ЮВ, Ю, ЮЗ, З, СЗ) и 16-ти (С, ССВ, СВ, ВСВ, В, ВЮВ, ЮВ, ЮЮВ, Ю, ЮЮЗ, ЮЗ, ЗЮЗ, З, ЗСЗ, СЗ, ССЗ) секторам. Более подробное деление погребений, учитывая, что населению Украины эпохи бронзы вряд ли был известен компас, представляется не целесообразным.

Считается, что погребения ориентировали по солнцу (с учетом сезонных отклонений). Однако, только ли "солнечная" ориентация лежит в основе разных обрядовых (по ориентации) групп погребений? Корреляция ориентаций погребений и погребальных комплексов ряда могильников эпохи поздней бронзы Среднего Поднепровья (Козаровичи, Росава, Малополовецкое-3) с элементами окружающего ландшафта позволяет усомниться в столь однозначной зависимости.

При проведении анализа материалов упомянутых могильников нами было использовано две ступени дифференциации.

I. По 4-м секторам: С - 315 - 45 ; В - 45 - 135 ; Ю - 135 - 225 ; З - 225 - 315 .

II. По 16-ти секторам: С.1 - 315 - 337,5 ; С.2 - 337,5 - 360 ; С.3 - 0 - 22,5 ; С.4 - 22,5 - 45 ; В.1 - 45 - 67,5 ; В.2 - 67,5 - 90 ; В.3 - 90 - 112,5 ; В.4 - 112,5 - 135 ; Ю.1 - 135 - 157,5 ; Ю.2 - 157,5 - 180 ; Ю.3 - 180 - 202,5 ; Ю.4 - 202,5 - 225 ; З.1 - 225 - 247,5 ; З.2 - 247,5 - 270 ; З.3 - 270 - 292 ; З.4 - 292,5 - 315 .

ЗМІСТ

1. До ювілею Софії Станіславівні Березанської	3
2. До річниці від дня народження А.Д. Пряхіна	4
3. А.Д. Пряхин. Совместные исследования археологов Института археологии НАН Украины и Воронежского университета: итоги и перспективы	6
4. В.Н. Дорофеев. Украинско-Российское сотрудничество в исследовании проблемы "Доно-Донецкая зона древней металлургии и металлообработки (эпоха бронзы) (некоторые перспективы исследований Донбасского горно- металлургического института и Воронежского государственного университета)	10
5. С.С. Березанская. Материалы бондарихинской культуры на поселении Усово озеро	11
6. В.И. Беседин. Керамика доно-волжской абашевской культуры: развитие традиций и их трансформация	15
7. Ю.М. Бровендер. Итоги исследований поселений срубной общности в среднем течении Северского Донца	18
8. К.П. Бунятян. Проблема раннього етапу середньодніпровської культури	23
9. Ю.В. Буйнов. Новые данные о марьяновской культуре	25
10. В.Н. Горбов. О наименовании частей сосудов позднего бронзового века	29
11. Р.В. Гулюк. Производственная деятельность населения Донецкого региона в катакомбное время в оценке С.С. Березанской	33
12. О.П. Журавлев. Osteологические материалы из поселений катакомбной культуры на территории Луганской области	35
13. Е.Ю. Захарова. О преемственности графических знаковых систем абашевского и срубного населения	38
14. С.В. Иванова. О принципах реконструкции поло-возрастной структуры ямного общества	40
15. М.А. Изотова. Сравнительный анализ керамики погребальных и поселенческих памятников северо-степной срубной культуры Нижнего Поволжья	43
16. В.Ф. Клименко, В.И. Цымбал. Об одном керамическом изделии из с. Крейдянка	45

17. С.И.Круц. Антропологические материалы с поселения Капитаново-1	48
18. Ю.В.Кудлай. Солярные ориентиры в структуре погребального комплекса Нововасильевка-1	49
19. В. Кульбака. Найдавніша індоарійська писемність з території України	54
20. Р.О.Литвиненко. Про "зруби" культури багатоваликової кераміки	58
21. С.Д.Лысенко. К вопросу об ориентации скелетов в погребениях эпохи поздней бронзы Среднего Поднепровья	63
22. Ю.П.Матвеев. "Покровская" проблема и доно-волжская абашевская культура	68
23. Р.А.Мимоход. К определению понятия "культовый комплекс" в археологии	70
24. Т.Г.Мовша. Хронологічні співвідношення середнього Трипілля Дністра з енеолітом Нижнього Подоння	75
25. А.В.Николова. Некоторые вопросы абсолютного датирования памятников энеолита-бронзы Правобережной Украины	78
26. В.В.Отрошенко. До взаємовідносин носіїв культур зрубної спільноти	81
27. С.Ж. Пустовалов. Классификация катакомбной керамики	88
28. Ю.Я.Рассамакин. О периодизации Александровского энеолитического могильника	95
29. А.С.Саврасов. Металлообработка доно-волжской абашевской и донской лесостепной срубной культуры (к проблеме преемственности)	100
30. И.Е.Сафонов. Орнаментация керамики доно-волжской абашевской и донской лесостепной срубной культур: проблемы преемственности	103
31. Е.Б. Свистова. С.С. Березанская и изучение металлургии и металлообработки населения срубной культурно-исторической общности Доно-Донецкого региона	105
32. Л.А.Спіцина. Ретінські поселення в басейні Сіверського Дінця	107
33. А.Н.Усачук, Р.А. Литвиненко. Об изготовлении пряжек эпохи бронзы	109
34. Л.А.Черных. К вопросу о типах втульчатых топоров Украины	114
35. И.А.Чубатенко. Формовочные массы и обработка поверхности покровской керамики: некоторые региональные традиции	119
36. Заключительное слово (А.Д.Пряхин)	123

ДЛЯ ЗАМЕТОК

